

<https://doi.org/10.62837/2024.5.61>

BAHAR SADIQOVA NÜSRƏT
Dilşünaslıq (ingilis dili üzrə)
E-mail: baharsadiqova29@gmail.com
BSU

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ATALAR SÖZÜ VƏ MƏSƏLLƏR ƏSASINDA YARANAN SOMATİK FRAZEOLGİZMLƏR

Açar sözlər: Azərbaycan, İngilis, atalar sözləri, məsəl, somatik, leksik, frazeoloji

Ключевые слова: Азербайджан, Английский, пословицы, соматик, лексик, фразеология

Key words: Azerbaijan, English, quotes, sayings, somatic, lexic, phraseology,

Hər bir dilin lüğət tərkibi alınma leksik və frazeoloji vahidlər hesabına da zənginləşir. Dildə baş verən müxtəlif inkişaf proseslərinin şərhinə tarixi-ictimai şərait baxımından yanaşdıqda ədəbi dilin bədii üslubu üçün səciyyəli sayılan bütün tarixi dövrlərdə yazılmış əsərlərdən, folklor materiallarından dil bazasında istifadə edilir və bunların bir-binə münasibətini müəyyənləşdirmək zərurəti yaranır.

Atalar sözləri və məsəllərin müxtəlif dilçilik yaruslarında, müxtəlif qrammatik kateqoriyalar aspektində tədqiq edilməsi xalqların bir çox nəsillərin mənəvi inkişafını, müasir estetik fikir və bədii yaradıcılıq imkanlarına malik olmasını təsdiq etmək baxımından misilsiz əhəmiyyətə malikdir. Atalar sözləri və məsəllər xalqın həyat tərzini, adət, ənənəsini, fikrini, düşüncəsini obrazlı şəkildə ifadə edən bütöv sintaktik vahidlərdir [1, 89]. Onlar formalarına, mənalarına və strukturlarına görə predikativlik xarakterlidir, cümlənin struktur əlamətlərindən seçilir, kommunikasiya vahidi kimi çıxış edir və leksik mənaya malik deyildirlər. Atalar sözləri və məsəllər nə məzmununa nə də funksiyasına görə frazeologizmlərin təbiətinə uyğun gəlmir. Həsənova görə, onlar struktur və məzmunca muxtariyyət təşkil edir [2, 362]. Deməli, atalar sözləri mənə baxımından sabit, məcazlaşmamış, bitmiş bir fikrə və intonasiyaya malik olurlar.

İngilis və Azərbaycan dillərində də somatik frazeologizmlərin bir qismi atalar sözlərindən və məsəllərdən əmələ gəlmişdir. Dilçilik elmində ilk dəfə “somatik” tərkibli frazeoloji birləşmələr haqqında F.O.Vakk bəhs etmişdir. Eston dilinin frazeoloji birləşmələrini tədqiq edən F.O. Vakk bədən üzvləri ilə bağlı frazeoloji birləşmələr üzərində xüsusilə dayanaraq onları yunan dilində “somo”, yəni bədən adlandırmışdır [3,23]. L. Smit somatik frazeoloji vahidləri “bədən idiomları”, “idiom nitqin ürəyidir” adlandırmış və onların davamlılığını, uzunömürlülüyünü xüsusi qeyd etmişdir [4, s. 258]. Frazeologiyada insana məxsus bədən üzvlərindən əmələ gələn frazeoloji birləşmələri somatik tərkibli birləşmələr, somatizmlər olaraq adlandırılır.

Somatik frazeologizmlərə müxtəlif aspektlərdən yanaşılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində somatik frazeologizmlərin mənası onların

metaforikləşməsinə baxmayaraq, somatizmin əsas mənası ilə bağlı olur, lakin Azərbaycan dilində bu tipli frazeologizmlərin mənaları özünəməxsus şəkildə meydana çıxır [5, s. 130].

Atalar sözləri və məsəllər yığcam və həyatın sınağından çıxıb aforizmləşmiş, canlı dildə, xalqın ünsiyyətində də əsas dil vahidləri kimi işlədilir.

Somatik ifadələr atalar sözləri və məsəllərin formalaşmasında və zənginləşməsində əhəmiyyətli yerə malikdir. Frazeologiyada somatik tərkibli birləşmələrin sayına görə İngilis və Azərbaycan dilləri olduqca zəngindir. Məsələn, *many hands make light work- tək əldən səs çıxmaz, one hand washes another-əl-əli yuyar, əl də üzü, put not your hand between the bark and the tree - ətlə dırnağın arasına girən iylənib çıxar*. Bu misallarda *many hands-* kömək mənasında, *hand washes-təmizlik* mənasında, *put ones hand-əl* qoymaq, kömək etmək mənasında işlədilmişdir.

Atalar sözləri və məsəllər hamısı struktur və funksiyaca eyni deyildir. Bu baxımdan onlar iki qrupa bölünür: a) kommunikativ funksiyalı atalar sözləri; b) nominativ funksiyalı atalar sözləri [1, 98].

Atalar sözləri və məsəllərin semantikasının onun tərkib hissəsi olan somatik komponentlərin semantikasına ilə qismən bağlı olur. Sözügedən bağlılıq heç də açıq-aydın özünü biruzə vermir və məna tərkib hissələrin dərinliyində olur. Bu bağlılıq eyni zamanda əlavə məna çalarlarının yaranmasına səbəb olmuş olur.

Nominativ funksiyalı atalar sözləri və məsəllər xüsusiyyətlərinə görə frazeologizmlərə yaxındır. Deməli somatik frazeologizmlərə elə atalar sözləri və məsəllər daxil olur ki, leksik tərkibi sabitdir, daimidir, bütöv məna ifadə edir, nominativ səciyyəlidir, cümlələrin tərkibində mürəkkəb bir üzv kimi çıxış edir. Məsələn, *from head to foot-başdan ayağa, from head to toe- tərədən dırnağa, Bone of my bone, flesh of my flesh-Əti ətimdən, qanı qanımdan* və s.

Bütün somatik tərkibli atalar sözlərinin hamısı eyni təbiətli, eyni quruluşlu məcazi mənalı deyildir. Bu cəhətdən somatik tərkibli atalar sözləri və məsəlləri iki qrupa ayırırlar.1) birmənalı, yəni həqiqi mənalı olanlar, 2) iki mənalı, yəni həm həqiqi, həm də məcazi mənalı olanlar.

Birmənalı, yəni həqiqi mənalı olan somatik tərkibli atalar sözləri və məsəllər somatik frazeologizmlərə daxil etmək olmaz, çünki onlar ancaq həqiqi mənada işlədilir. Bu tipli somatik tərkibli atalar sözləri və məsəllər, ibrət, əxlaq, tərbiyyə səciyyəli olur. Onların məcazi mənada işlədilməsi hiss olunsada, onların tərkib üzvləri leksik mənalərini itirmir, sözün ekvivalenti ola bilmir, sinonimlik yaratmır. Bu cür somatik tərkibli atalar sözləri və məsəllər daimi tərkibli deyil və mənaca genişdir.

İkimənalı, yəni həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənən somatik tərkibli atalar sözləri və məsəllər somatik frazeologizmlərə daxil edilə bilər. Bunlar məcazi və ümumiləşmiş mənalı dil vahidləri kimi qəbul edilir. Bu cür somatik tərkibli atalar sözləri və məsəllər həm həqiqi mənada, həm də məcazi mənada işlədilir. Məcəzi mənada olduqda frazeoloji ifadəyə yaxınlaşır, tərkib üzvləri ilk mənalərini itirir. Predikativ səciyyəli olsalar da, onların ekvivalenti olur, cümlədə bir cümlə üzvü kimi

çıxış edir. Məsələn, *many hands make ligh work-el gücü sel gücü, two heads are better than one – ağıl ağıldan üstündür.*

Somatik frazeologizmlərin tələbləri baxımından məsələyə yanaşsaq, qeyd etmək lazımdır ki, somatik tərkibli atalar sözlərinə nisbətən, somatik tərkibli məsəllər ifadələrə daha çox yaxındır, çünki məsəllərin mənası və qrammatik quruluşunda müəyyən bir hədəfə işarətmə mövcuddur. Məsələn, *eat out smb's hand – başqasının havası ilə oynamaq,*

Atalar sözləri xalqın həyat tərzini, adət-ənənəsini, fikrini, düşüncəsini obrazlı şəkildə ifadə edən bütöv sintaktik vahidlərdir. Bununla yanaşı, kommunikativ funksiyalı atalar sözləri cümlənin bütün tələblərini ödəyirlər. Bunlar əsil sintaktik vahidlərdir. Məsələn, *a clean hand want no washing- təmiz adama zaval olmaz, He that has a great nose thinks everybody is speaking of it -özü-özündən xoflanmaq, It is easy to swim, if another holds up your head- başqasının hesabına yaşamaq, Put an old head on young shoulder- başqasına ağı vermək, Have one's hand full – xirdəyə qədər işi olmaq, Cry with one eye and laugh with other – bir gözü ilə ağlamaq, bir gözü ilə gülmək, He knows much, who knows how to hold his tongue- danışmaq gümüşdürsə, susmaq qızıdır. It is written all over his face- alında yazılmaq.*

Somatik tərkibli atalar sözlərinin və məsəllərin məzmununu semantik əhatəsi, onun dildəki həyatı, yaşaması gücü bir sıra faktlarla yanaşı, sinonim ifadə imkanlarının tutumu ilə ölçülür, yəni somatik tərkibli atalar sözlərində və məsəllərdə məzmun əhatəlidirsə, daha çox məhsuldardır. Bununla belə, onların bir-birini əvəz etməsinə baxmayaraq, arasındakı mənə çalarlığı tam əvəzlənmə yarada bilmir və onlarda dublet tam halda deyil, nadir halda müşahidə olunur.

Somatik tərkibli atalar sözləri və məsəllər də leksik sinonimlər kimi, bir-birindən əlavə semantik və üslubi çalarlarla fərqlənir. Lakin atalar sözlərində və məsəllərdə olan özünəməxsusluq bir qədər qabarıq nəzərə çarpır və onları leksik sinonimlərdən fərqləndirir: *A little body often harbours a great heart/ little bodies may have great hearts-Balaca bədəndə çox vaxt böyük ürək olar, Beauty is in the eye of the gazer/ Beauty lies in the lover's eyes- könül sevən göyçək olar, Better the foot slip than the tongue trip/ better to slip with the foot than with the tongue-dilin bürəməyindənsə, ayağın bürəməyi yaxşıdır.*

İngilislərin adlandırdığı kimi “təcrübənin barı [5,92] sayılan, xalq müdrikliyini əks etdirən hikmət dolu ingilis və Azərbaycan somatik tərkibli atalar sözləri ağızdan ağıza, eldən-elə keçdiyi üçün hər xalq öz folklorunda olduğu kimi yaşatmış, ya da variantlar yaradılmışdır.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki somatik atalar sözləri və məsəllərin təhlili göstərir ki, onlar dil daşıyıcılarının assosiativ-obrazlı düşüncəsinin ümumiliyini sübut edir. [4, s. 12].

İngilis və Azərbaycan dillərində atalar sözü və məsəllər əsasında yaranmış somatik frazeologizmlərin müqayisəli tədqiqindən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- Atalar sözləri və məsəllər, ingilis və Azərbaycan dilindəki somatik sözlər, somatik ifadələr kimi əsasən dəyişməz halda, hazır şəkildə işləndiklərindən frazeoloji ifadələrlə ortaq əlamətə malikdir;
- Atalar sözü və məsəllər müxtəlif tipli cümlə quruluşuna malik olub, bitmiş bir fikri ifadə edir. Bunlar keçmiş nəsillərin çoxcəhətli fəaliyyətində əldə etdiklərini yeni nəsllə vermək üçün işlədilir.
- Hər iki dildəki atalar sözləri və məsəllərin az hissəsi mənə və quruluşca dəyişdirilərkən dil vahidi səciyyəsinə salınmışdır. Ona görə də belə xüsusiyyətə malik olanlar dilin somatik frazeoloji sisteminin zənginləşməsi mənbələrindən bir hesab edilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

- Hacıyeva Ə.H. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri, Bakı, 2004, 191 səh.
- Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı, 2005, 452 səh.
- Вакк Ф. О соматической фразеологии в современном эстонского языка. Баку, 1968, 23 стр.
- Hacıyeva Ə.H. Müxtəlif sistemli dillərdə somatik frazeoloji birləşmələr. Bakı: Nurlan, 2007. 347 s
- Vəliyeva N.Ç. İrihəcmli üçdillə (Azərbaycanca-ingiliscə-rusca) frazeoloji lüğət: 2 cildə. Bakı: Azərnəşr, 2010. 985 s.
- Гусейнов Б.Г. Лексико-фразеологические вопросы с английского на Азербайджанский язык, Баку, 1967, 234 стр.

İngilis və Azərbaycan dillərində atalar sözü və məsəllər əsasında yaranan somatik frazeologizmlər

Xülasə

Məqalə ingilis və Azərbaycan dillərində atalar sözləri və məsəllər düzəldilmiş somatik frazaların müqayisəli öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Məqalənin məqsədi atalar sözləri və məsəlləri əsasında somatik frazaların formalaşmasında oxşarlıq və fərqləri aşkar etmək üçün müqayisəli araşdırma aparmaqdır. Məqalədə elmi-nəzəri yanaşmalar öyrənilir və təhlil edilir. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazalar təhlil edilərək, somatik frazanın yaranma amilləri, onların struktur və semantik xüsusiyyətləri araşdırılır. Tapıntılar göstərir ki, etniklər bir-birindən nə qədər uzaqda yaşasalar da, dil və uydurma təxəyyüldə oxşarlıqlar olsa da, etnik qrupların yaşadıkları coğrafi və təkamül amillərinə görə fərqliliklər var. Atalar sözü

və məsəllər əsaslanan somatik frazanın təkamülü arasındakı fərq dillərin təkamülü və qrammatik struktur təbiətinə əsaslanır.

Məqalənin təhlilinin nəticələri və nəticələri gələcək fundamental tədqiqatlar üçün istinad rolunu oynaya bilər.

Bahar Sadıqova

SOMATIC PHRASALS BASED ON ENGLISH AND AZERBAIJAN QUOTES AND SAYINGS

Summary

The article is dedicated to comparative study of somatic phrasals made from quotes and sayings in English and Azerbaijan. The aim of the article to have a comparative study in order to find out similarity and differences in the formation of somatic phrasals based on quotes and sayings. Scientific and theoretical approaches are studied and analyzed in the article. Factors of emergence of the somatic phrasal, their structural and semantic features are researched by analyzing somatic phrasals in English and Azerbaijan. The findings show that no matter how far ethnics live far away each other there are similarities in the linguistic as well as fictional imagination while there are difference due to geographic and evolutionary factors through ethnics have been living through. The difference between the evolution of the somatic phrasal based on quotes and sayings is based on the evolution and grammatic structural nature of languages.

The findings and the results of the analysis of the article could play a reference role for future fundamental studies.

Бахар Садыгова

СОМАТИЧЕСКИЕ ФРАЗЫ НА ОСНОВЕ АНГЛИЙСКИХ И АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ЦИТАТ И ПОГОВОРОК

Аннотация

Статья посвящена сравнительному изучению соматических фраз, составленных из цитат и поговорок на английском и азербайджанском языках. Цель статьи провести сравнительное исследование с целью выяснения сходства и различий в образовании соматических фразеологизмов на основе цитат и поговорок. В статье изучаются и анализируются научные и теоретические подходы. Путем анализа соматических фразеологизмов в английском и азербайджанском языках исследованы факторы возникновения соматических фразеологизмов, их структурные и семантические особенности. Результаты показывают, что независимо от того, насколько далеко этники живут друг от друга, существуют сходства в языковом и художественном воображении, в то время как существуют различия, обусловленные географическими и

эволюционными факторами, через которые этники переживают жизнь. Отличие эволюции соматического фразеологизма на основе цитат и поговорок основано на эволюции и грамматической структурной природе языков.

Выводы и результаты анализа статьи могут сыграть справочную роль для будущих фундаментальных исследований.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dos. Elmar Nəcəfova